

oud zeer- de gevarendriehoek Indonesia, Maluku en Irian (1950-1963)

Remmert Westerneng

INHOUDSOPGAVE

-Inleiding	3
1. Liquidatie van de Indonesische deelstaten	7
1A. Pasoendan	9
1B. Celebes	20
2. Het zelfbeschikkingsrecht	34
2A. Republiek Maluku Selatan	42
2B. RMS en Java	62
3. De verdediging van Nederlands Nieuw-Guinea (1950-1963)	71
3A. Argumenten en drogredenen	78
3B. Een explosieve potpourri	87
3C. De bataljons van de paradijsvogel	94
3D. Staat van oorlog	98
3E. Betracht uiterste zuinigheid	105
3F. Een wapenwedloop met hindernissen	113
3G. "The parting of our ways"	132
3H. De gang naar Canossa	154
-Verantwoording	192

INLEIDING

In 1949 trotseerde Nederland de Verenigde Naties door aanvankelijk geen gehoor te geven aan de oproep het geweld tegen de Republiek Indonesië te staken. Maar dat was niet vol te houden. Als paria van de internationale gemeenschap zou de koloniale mogendheid geen Marshall-hulp tegemoet kunnen zien. De Amerikanen draaiden de geldkraan dicht voor de wederopbouw van Nederlands-Indië. Handel en scheepvaartverkeer leden onder sancties van landen die hun lucht- en zeehavens sloten voor Nederland. Strafmaatregelen van de Veiligheidsraad konden worden tegemoet gezien. Zelfs deelname aan de Noordatlantische Verdragsorganisatie stond op de tocht. De politionele acties en contraguerrilla in Indonesië kostten handenvol geld en vergden het uiterste van Nederlandse dienstplichtigen en het thuisfront.

De bezinning en inkeer die volgden, zouden na de soevereiniteitsoverdracht van 27 december 1949 leiden tot een politiek van verregaande tegemoetkoming aan het Indonesische bewind. Die 'appeasement' kwam niet voort uit postkoloniaal schuldbesef. Een goede relatie met het voormalige wingewest was noodzaak om recht te doen aan economische en veiligheidsbelangen. Bovendien moesten de Indonesische aspiraties richting Nederlands Nieuw-Guinea worden getemperd, zonder dat Nederland daarbij weer in aanvaring kwam met de VN.

Het streven naar vriendschappelijke betrekkingen met de Verenigde Staten van Indonesië, oftewel Republiek Indonesia Serikat (RIS), leek een stevig fundament te hebben gekregen met de Mantelresolutie van de Ronde Tafel Conferentie (RTC), waarin de gesprekspartners Republiek Indonesia, het Koninkrijk der Nederlanden en de Indonesische deelstaten van de Bijeenkomst Federaal Overleg (BFO) zich verbonden aan een aantal specifieke overeenkomsten en briefwisselingen, zoals de Charter van Soevereiniteitsoverdracht, de oprichting van een Nederlands-Indonesische Unie en een Overgangsovereenkomst. Maar dit fundament droeg haarscheuren in zich die samenwerking tussen de twee landen zwaar onder druk zouden zetten.

Volgens het Charter van Soevereiniteitsoverdracht zou de RIS een democratische rechtsstaat zijn met een federale structuur. Het concept van Indonesische deelstaten kwam niet uit de lucht vallen. Gouverneur-generaal Van Mook borduurde voort op de toespraak van koningin Wilhelmina van 7 december 1942, waarin Zij haar gedachten uiteenzette over de naoorlogse verhoudingen tussen Nederland en zijn overzeese gebiedsdelen. Van Mook wou met de vorming van deelstaten recht doen aan de grote verscheidenheid aan Indonesische volkeren en culturen. In politiek opzicht moest een verdeel en heers-strategie voorkomen dat de revolutionaire en nationalistische deelstaat republiek Djokja vanuit Midden-Java de archipel zou gaan domineren. Soekarno en Hatta, inspirators van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, lieten er van hun

kant geen twijfel over bestaan dat alleen een centraal aangestuurde eenheidsstaat voor hen aanvaardbaar was.

Toch legden de revolutionaire leiders zich in verschillende akkoorden met Nederland neer bij de gedachte van een federaal Indonesië, zoals in de overeenkomst tussen Mohammed Roem en Van Roijen. De hoofdprijs, onafhankelijkheid, lag immers binnen handbereik. In de jaren 1945-1949 bouwde Nederland gestaag voort aan de federale structuur, zodat naast de republiek Djokja zes andere deelstaten (negara's) vertegenwoordigd waren in de Bijeenkomst Federaal Overleg. Na de soevereiniteitsoverdracht van december 1949 was de staatkundige toekomst van Indonesië voortaan een interne aangelegenheid waar andere staten niets mee te maken hadden. Zo ontstond de paradoxale situatie waarin de Verenigde Staten van Indonesië werden aangevoerd door de unitaristische president Soekarno en minister-president Hatta.

De regering bestond overwegend uit voorstanders van de eenheidsstaat. Bovendien hadden zij de sleutelpositie in handen van het ministerie van Defensie, geleid door de sultan van Djokja, Hamengku Buwono IX. Het was niet aannemelijk dat deze unitaristen zich veel aan zouden trekken van de voorlopige grondwet van RIS. Daarin was de federale staatsstructuur vastgelegd tot een gekozen grondwetgevende vergadering zich zou uitspreken over een definitieve constitutie. Minister van Binnenlandse Zaken Anak Agung Gde Agung verzette zich niet tegen de idee van een eenheidsstaat, maar die moest dan wel totstandkomen volgens de constitutionele procedure. Hij maakte vooral bezwaar tegen de politieke rol van het leger naast en boven civiel bestuur, die de stabiliteit van Indonesië niet ten goede kwam.

Een tweede struikelblok voor de Nederlands-Indonesische relatie, en nauw verbonden met het concept van de deelstaten, was het zelfbeschikkingsrecht van de Indonesische bevolkingsgroepen. De VN-Commissie voor Indonesië (UNCI) had tijdens de RTC een sturend aandeel in de vormgeving van dit recht. Artikel twee van de Overgangsovereenkomst gaf op het eerste gezicht een royaal recht aan Indonesiërs om zich uit te spreken over hun politieke toekomst. Allereerst sprak het artikel over interne zelfbeschikking: regio's konden zich tot afzonderlijke deelstaat vormen als de bevolking zich in een plebisciet daarvoor uitgesproken had. Maar een dergelijke volksstemming kon alleen worden gehouden als de centrale regering van RIS toestemming had verleend, eventueel na een aanbeveling van UNCI. Externe zelfbeschikking kwam daarentegen alleen aan deelstaten toe. Als een grondwetgevende vergadering was gekozen en een definitieve constitutie voor RIS was geschreven, mochten de deelstaten zich vervolgens uitspreken over de vraag of zij daarmee akkoord gingen. Zo niet, dan mocht de afwijzende negara onderhandelen met RIS of het Koninkrijk der Nederlanden over een 'speciale verhouding'.

Praktisch gezien was het dus onwaarschijnlijk dat bepaalde gebieden zich de status van deelstaat zouden verwerven. Noch de centrale regering, noch de kabinetten van de deelstaten waren er

bij gebaat als regio's zich als zelfstandige eenheid manifesteerden. En als de deelstaten werden opgeheven door het uitroepen van een eenheidsstaat, was het interne en externe zelfbeschikkingsrecht een dode letter. De Nederlandse regering had in dat geval een probleem. Op aandringen van het parlement was in artikel twee van de Wet Soevereiniteitsoverdracht Indonesië (21 december 1949) een zorgplicht opgenomen ten aanzien van de Indonesische zelfbeschikking. Daarin verplichtte de regering zich na voorafgaand overleg met Indonesia en de Verenigde Naties stappen te doen die bevorderlijk zouden zijn voor het volledig tot zijn recht komen van het zelfbeschikkingsrecht ex artikel twee Overgangsovereenkomst. Zonder het opnemen van deze zorgplicht had het parlement geen goedkeuring gegeven aan de RTC-overeenkomsten.

Op militair gebied bevatte de Mantelresolutie bepalingen die niet gunstig uitpakten voor de Nederlandse pogingen op goede voet te staan met de voormalige kolonie. In de regelingen betreffende de Nederlandse landstrijdkrachten in Indonesië na de soevereiniteitsoverdracht werd een periode van zes maanden overeengekomen voor het terugtrekken van de Koninklijke Landmacht (KL) en de opheffing van het KNIL. Terwijl het Nederlandse personeel van het KNIL kon toetreden tot de KL, bestond voor de Indonesische manschappen de mogelijkheid dienst te nemen in het leger van RIS (APRIS). Zij die kozen voor demobilisatie en het burgerbestaan, hadden het recht afgevoerd te worden naar hun plaats van herkomst binnen Indonesië. Ondanks een chronisch gebrek aan schepen voor troepentransport, verliep het vertrek van de KL volgens schema. Maar op 26 juli 1950 waren nog steeds duizenden militairen van het KNIL in onzekerheid over hun toekomst. Enerzijds was dit te wijten aan het feit dat de Indonesische regering veel tijd nodig had om de overgangsvoorwaarden naar het Indonesische leger volledig bekend te maken. Anderzijds raakte de afvoer en demobilisatie van KNIL-militairen ontregeld door de ondergang van deelstaat Oost-Indonesië (Negara Indonesia Timur), waar de rebellerende Zuid-Molukken deel van uitmaakten. De frustratie die hier het gevolg van was, zou tot ernstige confrontaties leiden tussen KNIL-militairen en het Indonesische leger APRIS.

Op Celebes en later bij de onderdrukking van de onafhankelijkheidsbeweging op Ambon maakte de regering van RIS gebruik van schepen, vliegtuigen, artillerie, wapens, munitie en uitrusting die door de Nederlandse strijdkrachten overgedragen waren overeenkomstig de RTC-afspraken. Die overdracht was bedoeld om Indonesië in staat te stellen af te rekenen met gewapende bendes, milities van allerlei overtuiging, smokkelvaart en zeeroof. Dat was ook in het belang van Nederland. De scheepvaart moest worden beveiligd, zo ook de Nederlandse bedrijven en tienduizenden Nederlanders en Indo-Europeanen die nog steeds in Indonesië leefden. Om diezelfde reden hielp Nederland bij de opbouw en reorganisatie van de Indonesische strijdkrachten, en konden Nederlandse troepen en schepen op verzoek van RIS en met voorafgaande toestemming van de eigen regering militaire bijstand verlenen aan Indonesische autoriteiten. Toen Indonesië gebruik maakte van deze militaire afspraken om KNIL-rayons aan te

vallen en de uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht onmogelijk te maken, kwam de Nederlandse regering in een lastig parket.

Al deze conflictstof zou nog overschaduwd worden door de kwestie-Nieuw Guinea. Mede omdat Nederland tijdens de RTC door internationale druk in een dwangpositie verkeerde als het ging om versnelde soevereiniteitsoverdracht, gaf het meer prijs dan men in normale omstandigheden had gedaan. Maar voor het behoud van Nieuw-Guinea zette de regering de hakken in het zand. Het was het laatste stukje Nederlands-Indië waar nog een beschavingsmissie te vervullen was. De Papoea's moesten uit hun prehistorische staat worden verheven tot zij in staat waren zelf over hun politieke lot te beschikken. Dat kon nog wel eens een jaartje of vijftig gaan duren. Op zijn beurt stond Soekarno niet bekend om zijn geduld. Voor hem stond buiten kijf dat de soevereiniteitsoverdracht pas echt was voltooid als Republiek Indonesia al het grondgebied van Nederlands-Indië bestreek. Na merdeka (vrijheid) werd Irian de nationalistische strijdkreet die Indonesiërs verbond in de voortgezette strijd tegen Nederland.

Voor de Nederlandse regering zou het moeilijk worden weerstand te bieden. In de Charter van Soevereiniteitsoverdracht was weliswaar bepaald dat Nederland soeverein bleef over Nieuw-Guinea, maar tegelijkertijd werd de deur op een kier gezet. Na een jaar was Nederland verplicht te onderhandelen met Indonesië over de toekomstige status van het omstreden gebiedsdeel. Het was voor een deel de bepaling over Nieuw-Guinea die Nederland er toe bracht eenzijdig en krampachtig vast te houden aan het nakomen van alle afspraken van de RTC, zelfs toen duidelijk werd dat Indonesië de meeste overeenkomsten aan zijn laars lapte.

1. LIQUIDATIE VAN DE INDONESISCHE DEELSTATEN

Minister-president Hatta zag de deelstaten als koloniale creatie van Van Mook, die vervangen moest worden door een 'staat van eigen schepping'. RIS moest worden omgevormd tot een eenheidsstaat met ruime autonomie voor regio's, een sterke centrale regering en democratie van onderaf. De federale structuur van Republik Indonesia Serikat stond dan ook meteen na de soevereiniteitsoverdracht onder zware druk van het revolutionaire hart van Indonesië, republiek Djokja, die op dat moment nog formeel de status had van negara. De voorlopige constitutie van RIS voorzag in de mogelijkheid staatkundige hervormingen door te voeren, maar dat kon alleen als het volk zich in verkiezingen uitsprak voor de weg naar een eenheidsstaat.

Vertegenwoordigers van republiek Djokja stelden dat elke uiting van de volkswil voldoende was om deelstaten op te heffen en aansluiting te laten vinden bij Djokja. Dus niet alleen een plebisciet, maar ook petitie, moties van het parlement en zelfs spontane demonstraties van de stem des volks. De Nederlandse regering vond dat van dergelijke uitspraken niet nagegaan kon worden of deze representatief waren voor de wil van de meeste mensen. Daar kwam bij dat de stem des volks zich meestal liet regisseren vanuit republiek Djokja.

Nederland was zich bewust van het eenheidsstreven dat door veel Indonesiërs gedragen werd, en van de populariteit van de revolutionaire voorgangers Soekarno en Hatta, maar vertrouwde er op dat de regering van RIS zich aan de voorgeschreven grondwettelijke procedures zou houden. Het feit dat geen algemene verkiezingen werden georganiseerd voor een wetgevende vergadering, zoals de voorlopige constitutie voorschreef, zegt ook wel iets over de verwachtingen en inschattingen van Djokja. Blijkbaar waren de unitaristen er niet helemaal zeker van dat de meeste Indonesiërs zouden kiezen voor unitaristische vertegenwoordigers. Bovendien bestond het gevaar dat sommige deelstaten zich zouden afscheiden van Indonesia als de nieuwe grondwet voorzag in hun opheffing.

De Javaanse deelstaten Djawa Timur (Oost-Java) en Pasoendan (West-Java) stonden vanaf januari 1950 onder zware druk om toe te geven aan hun nationalistische burens. Djokja maakte daarbij gebruik van ondergrondse netwerken die tijdens de onafhankelijkheidsstrijd actief waren in bijna elke desa van Java. Deze 'Kommandos onder District Militair' waren het geesteskind van kolonel Abdul Haris Nasution, in 1950 samen met Simatupang commandant van APRIS. In oorlogstijd waren deze organisaties bedoeld om guerrilla's te bevoorraden en de bevolking aan te sporen tot verzet, waarbij terreur, propaganda, intimidatie en dwang niet werden geschuwd. Diezelfde middelen werden toegepast in de strijd tegen het voortbestaan van deelstaten. Op elk bestuursniveau vormden zich schaduw- of dubbelbesturen van nationalistische signatuur, terwijl

1A. PASOENDAN

Met de Nederlandse dienstplichtigen van de KL en het KNIL in verzamelrayons en een Indonesisch leger dat nog niet bij machte was elke regio te controleren, hadden strijdgroepen en rampokkende bendes vrij spel in West-Java. Alleen onder deze omstandigheden was het voor een figuur als Westerling zich op te werpen als een machtsfactor waar rekening mee moest worden gehouden. Hij had een veelbesproken loopbaan achter de rug als agent van inlichtingendiensten en commandant van het Korps Speciale Troepen. Op Celebes bestreed hij guerrilla's met hun eigen middelen van genadeloze onderdrukking en willekeurig geweld. De duizenden doden die daar het gevolg van waren, maakten het voor zijn superieuren moeilijk hem de hand boven het hoofd te houden. Omdat Westerling zich niet kon verenigen met de politieke koerswijziging in de vorm van versnelde soevereiniteitsoverdracht aan een militair verslagen vijand, trad hij uit het KNIL en vestigde zich in Pasoendan als transportondernemer.

Westerling was een netwerker avant la lettre. Als oud-officier en betrokkene bij geheime operaties, bijvoorbeeld in het Sumatraanse Medan waar hij in 1945 onder leiding van Brondgeest voorbereidingen trof voor de terugkeer van het Nederlandse gezag, had hij nog steeds uitstekende contacten met leidinggevendenden van het KNIL, KL, politie en inlichtingendiensten. Daarnaast zocht hij coalitiegenoten onder diverse milities die Pasundan onveilig maakten, en zo hun eigen redenen hadden om te voorkomen dat het Indonesische leger en republiek Djokja vaste voet aan de grond kregen in West-Java. Als moslim was Westerling een acceptabele gesprekspartner voor Darul Islam, een beweging die zijn eigen koers voer tijdens de onafhankelijkheidsstrijd en streefde naar vestiging van de islamitische heilstaat in Indonesië. Verschillende strijdgroepen plaatsten zich onder bevel van Westerling.

De harde kern van zijn legertje APRA (Angkatan Perang Ratu Adil, het leger van de rechtvaardige vorst, een verwijzing naar een Javaanse heilsverwachting) bestond uit brigades van Soendanezen, de dominante bevolkingsgroep in Pasoendan, die zich vanuit een gevoel van regionaal particularisme verzetten tegen overheersing door republiek Djokja en zijn oude machtsinstrument TNI, nu formeel het leger van RIS. Uit de loop van de gebeurtenissen zou blijken dat Westerling ook lijntjes had lopen naar regeringskringen van Pasoendan, Nederlandse politiecommandanten en last but not least het KNIL-Regiment Speciale Troepen, waarvan eenheden bij de regionale hoofdstad Bandoeng waren gelegerd. Al met al was het een bonte mengelmoes van malcontenten die de nieuwe relatie tussen Nederland en Indonesië voor het eerst werkelijk op de proef zou stellen.

het leger op Java posities overnam van de zich terugtrekkende Nederlandse troepen. Federalisme werd gelijkgesteld aan Nederlands kolonialisme, de federale besturen werden verdacht gemaakt als collaborateurs en verraders van de Indonesische zaak.

De regering van Djawa Timur was niet lang bestand tegen parlementaire kuiperijen uit unitaristische hoek. Per decreet van president Soekarno werd het gebied ingelijfd door republiek Djokja. Om de activiteiten van Djokja toch een zweem van legitimiteit te geven, bracht de regering van RIS op 20 februari 1950 een noodwet uit waarin de vrijwillige toetreding van deelstaten tot Djokja zonder voorafgaand plebisciet grondwettelijk werd verklaard. In Pasoendan zagen sommige bestuurders deze ontwikkeling met zorg aan. Van Nederlandse kant was geen steun te verwachten voor de deelstaat. Na de soevereiniteitsoverdracht hielden Nederlandse militairen zich alleen nog bezig met de eigen veiligheid en die van Nederlandse burgers. Het was de deelstaten verboden er een eigen veiligheidsmacht op na te houden. Wie kon dan als tegenwicht dienen voor de toestromende troepen van APRIS, die hun bevelen van unitaristische ministers ontvingen? De gedachten gingen al snel uit naar een particuliere strijdmacht die zich in de maanden vóór de soevereiniteitsoverdracht in Pasoendan had ontwikkeld onder commando van Raymond Westerling, een kapitein van het KNIL die in 1949 op eigen verzoek ontslagen was.

Waar APRA zijn wapens en financiering vandaan haalde, blijft in nevelen gehuld. Geruchten deden de ronde dat federalistische regeringskringen van Pasoendan en zelfs Chinese kapitaalkrachtigen fondsen verstrekten. Dat laatste was op zich niet zo vreemd. De Chinese gemeenschap in Indonesië had zwaar te lijden gehad onder de Japanse bezetting, de Bersiap-periode en de onafhankelijkheidsoorlog. Een Indonesische ambtenaar die onderzoek deed naar APRA, en daarvoor zijn licht opstak bij de Nederlandse inlichtingendienst CMI, constateerde dat er nauwelijks belangstelling was voor de activiteiten en samenstelling van de clandestiene strijdmacht. Wel bleek na wat graafwerk dat er intensieve contacten bestonden met Soendanees APRA-officieren die uit het Indonesische leger waren gestapt en eerder medewerker waren van de Nederlandse inlichtingendienst NEFIS.

Eén van deze commandanten, Toto Suherman, gaf een kijkje in de keuken van APRA. Het doel van de organisatie was het handhaven van de negara-status van Pasoendan, die werd bedreigd door unitaristische stromingen in het parlement en de komst van APRIS-troepen. APRA-vertakkingen moesten in elke dessa rust en orde brengen, terreur bestrijden en voorkomen dat het Indonesische leger de bevolking afperste door het opleggen van heffingen. Daartoe werden lokale detachementen opgericht onder bevel van onderofficieren, elk bestaand uit zestig pemoeda's, het zogenaamde dessa-veiligheidsleger, Tentara Keamantan Dessa. Elk lid was door een eed aan geheimhouding gebonden.

Volgens Suherman lagen de wapens voor het grijpen. En die wapens konden alleen maar Nederlands of Japans zijn. Officieel moest het KNIL zijn arsenaal overdragen aan APRIS, maar niet alle militaire autoriteiten hadden de politieke nederlaag van de soevereiniteitsoverdracht verwerkt. Bovendien was het nog maar de vraag of APRIS zich correct zou gedragen tegenover Nederlandse burgers en militairen. Daarmee is niet gezegd dat APRA al zijn wapens betrok met medeweten van Nederlandse militaire autoriteiten. Tal van Nederlandse wapens waren tijdens de tweede wereldoorlog in handen gekomen van de Japanners en na de Japanse capitulatie ter plekke achtergelaten. Toch hield de Nederlandse regering er rekening mee dat in ieder geval een deel van het wapenarsenaal van APRA afkomstig was uit KL- en KNIL-depots. Van een volledige inventarisatie was tot dan toe geen sprake geweest. Minister Lief tinck stelde voor commandanten persoonlijk aansprakelijk te stellen voor het bewaren van wapens. Verder was er de mogelijkheid dat APRA op de één of andere manier de hand had weten te leggen op wapens die onder het bewind van Hoge Vertegenwoordiger Beel destijds verstrekt waren aan de Chinese gemeenschap op Java, om de Chinezen 'tot grotere zelfverdediging in staat te stellen'.

De regering van RIS was niet blind voor het gevaar dat van APRA uit zou kunnen gaan en drong er bij de Nederlandse autoriteiten op aan maatregelen te nemen. Volgens Hatta leverde Westerling Nederlandse wapens aan Darul Islam en andere strijdgroepen in Pasoendan. De Nederlandse regering ging er vooralsnog van uit dat RIS na 27 december 1949 verantwoordelijk was voor de veiligheidssituatie in negara Pasoendan. Maar gezien het feit dat de in opbouw

zijnde APRIS nog niet in staat was overal rust en orde te brengen, was het te verwachten dat de Indonesische regering in noodgevallen terug moest vallen op militaire bijstand van de KL of het KNIL. In de Regeling landstrijdkrachten van de RTC was bepaald dat Nederlandse troepen alleen operationeel mochten worden ingezet op verzoek van de autoriteiten in Djakarta en na voorafgaande goedkeuring van de Nederlandse regering. Dit liet het recht van zelfverdediging onverlet. Plaatselijke commandanten mochten tot actie besluiten als de eigen troepen of Nederlandse burgers in gevaar kwamen.

Zowel de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon Lovink als minister van Overzeese Rijksdelen Van Maarseveen voorzagen problemen in de eerste maanden na de soevereiniteitsoverdracht voor wat betreft de militaire- bevelsverhoudingen. Lovink zag wel in dat de bestaande regels tekortschoten als er werkelijk een noodsituatie ontstond. Hij stelde dan ook voor aan de minister de eerste spanningsweken na 27 december 1949 op te vangen met een voorziening waarin Nederlandse troepen meteen te hulp zouden schieten als militaire gouverneurs van RIS daar om vroegen. De minister had zo zijn eigen gedachten over de commandovoering. Het leek hem verstandig de hoogste vertegenwoordiger van Nederland in Indonesië, de Hoge Commissaris, een bemiddelende rol te geven tussen de regering van RIS en Nederlandse bevelhebbers, waarbij de Commissaris tevens de bevoegdheid zou krijgen aanwijzingen te geven aan het Nederlandse militair gezag ter plaatse.

De regering besprak de voorstellen en stond huiverig tegenover het verlenen van militaire bijstand op verzoek van plaatselijke APRIS-commandanten. Niet alleen zou dat kunnen leiden tot misverstanden met de Indonesische regering en al gauw het verwijt opleveren dat Nederland zich nog steeds gedroeg alsof het de baas was in Indonesië. Maar de man die op de centjes moest letten, minister Lief tinck, wees er ook fijntjes op dat de kosten van Nederlandse militaire bijstand alleen konden worden verhaald op RIS als de Indonesische regering om die hulp gevraagd had. Met plaatselijke afspraken tussen Nederlandse en Indonesische gezagsdragers liep Nederland het risico zelf het gelag te moeten betalen. De regering ging wel mee in het voorstel van minister Van Maarseveen over de Hoge Commissaris als de instantie die verzoeken om militaire bijstand door moest spelen aan Den Haag. Wat er moest gebeuren in acute noodsituaties, die om snelle besluitvorming vroegen, bleef volstrekt onduidelijk. Hoe moesten Nederlandse officieren reageren als er in Pasoendan gevechten uitbraken tussen APRIS en Westerling's APRA, en Indonesische autoriteiten om militaire bijstand vroegen? (doc 63)

Westerling bereidde zich ondertussen voor op harde actie. In Bandoeng arrangeerde de directeur van de Javasche Bank P. Spies een ontmoeting tussen Westerling en overste Sutoko van de Indonesische Siliwangi-divisie. Op de vraag of APRIS plannen had om de unitaristische beweging in Pasoendan te ondersteunen met militaire middelen, antwoordde Sutoko dat Pasoendan ook wel zonder militaire aandrang aansluiting zou vinden bij republiek Djokja. Daarna polste Westerling de hoogste Nederlandse militairen in West-Java om er zeker van te zijn dat

APRA bij zijn operaties niet gehinderd zou worden door Nederlandse troepen. Het is opmerkelijk dat de burger Westerling zijn plannen voor een staatsgreep in geuren en kleuren uiteenzette zonder dat hem daarna een strobreed in de weg werd gelegd. In bijzijn van troepencommandant Bandoeng/Tjimahi, overste Cassa, hoorde de territoriaal commandant West-Java, generaal Engles, de plannen van Westerling aan en 'bracht hem duidelijk aan het verstand dat ik in West-Java geen onrust wenste en dat ik officieel geroepen was de gezagsinstrumenten van RIS te ondersteunen'.

Op voorspraak van Engles sprak Westerling daarna met de chef-staf landmacht Van Langen en kreeg zelfs toegang tot de burelen van legercommandant Buurman van Vreeden. Die wilde niets weten van militaire avonturen buiten Den Haag om. Westerling liet uiteraard niet na contacten te leggen binnen de regering van Pasoendan. Hij werd regelmatig gesignaleerd in het gezelschap van de Wali Negara (minister-president) en minister van Binnenlandse Zaken Mahmoen.

Niemand kan zeggen dat Westerling geen open kaart speelde. Half Bandoeng was inmiddels op de hoogte van de dingen die komen gingen. Voordat hij naar Nederland vertrok om de soevereiniteitsoverdracht bij te wonen, ontmoette minister-president Hatta de Hoge Vertegenwoordiger Lovink. Aangezien Nederland op dat moment formeel nog verantwoordelijk was voor de binnenlandse veiligheid van Indonesië, vroeg Hatta of Nederland niet bereid was op te treden tegen APRA. Lovink wees Hatta er op dat hij dat alleen kon overwegen als RIS bewijzen kon overleggen van subversieve daden. Op 28 december 1949 verschenen berichten in de Nederlandse pers over wapenleveranties aan Darul Islam en communistische milities. In de meest ontoegankelijke delen van West-Java gooiden vliegtuigen 'bergen voorraden' uit voor moslimfundamentalisten. Volgens regeringswoordvoerder Subandrio waren de wapens Nederlands. Hij vond de toestand ernstig. RIS was wel in staat om rust en orde te brengen, 'maar niet als er via Westerling wapens en munitie worden verstrekt aan de tegen ons gerichte ondergrondse verzetsgroepen. In dat geval zouden wij wat onze verhouding met Nederland betreft, weer precies even ver zijn als tevoren. De Nederlands-Indonesische Unie zou hierdoor in duigen vallen, tenzij er door de Nederlandse autoriteiten krachtig wordt ingegrepen om de acties van Westerling en zijn medewerkers in het KNIL stop te zetten'.

Op 5 januari 1950 overhandigde een Nederlandse verbindingsofficier een ultimatum van APRA aan de regering van Pasundan, hoewel het meer een dreigement was aan het adres van de federale regering en APRIS. In 1960 zou Westerling verklaren dat het ultimatum was geschreven door overste Cassa, terwijl diens meerdere, generaal Engles, volledig op de hoogte was. Hoewel APRA volgens de brief beruiste in de RTC-afspraken, was het bezorgd over de manier waarop deelstaten van het toneel verdwenen zonder dat de bevolking zich had kunnen uitspreken. Republiek Djokja was er op uit alle andere deelstaten te annexeren. Dat had in Pasoendan geleid tot samenwerking tussen verschillende strijdorganisaties in APRA, dat zich te weer stelde tegen unitaristische despotie. Het Indonesische leger was niet ervaren en bekwaam genoeg om de

binnenlandse veiligheid van Pasoendan te kunnen verzekeren. Als de federale regering niet bereid was de strijdmacht van Westerling te erkennen als leger van West-Java, zouden de milities zich verzetten tegen de komst van APRIS. Op 21 en 22 januari vergaderde Westerling met een aantal militairen onderofficieren van het Regiment Speciale Troepen, waarbij bekend werd gemaakt welke doelen in Bandoeng moesten worden bezet. In de nacht van 22 op 23 januari deserteerden honderdveertig man RST met volledige bewapening in trucks. Ook honderdnegentig federale recruten, KNIL-militairen die over zouden gaan naar het Indonesische leger, namen in diezelfde nacht de benen.

De Indonesische lezing van de gebeurtenissen in Bandoeng en omgeving op 23 januari 1950 legt er de nadruk op dat ongeregelde troepen van APRA gezamenlijk optrokken met militairen van het KNIL, terwijl de Nederlandse commandant ter plaatse niet bereid was zijn manschappen tot de orde te roepen. Minstens driehonderd van de achthonderd soldaten die de aanval openden op Tjimahi waren herkenbaar als leden van het Nederlandse leger. Voor APRIS was het daardoor moeilijk onderscheid te maken tussen vijandelijke troepen en neutrale militairen van het KNIL. Volgens president Soekarno, die op 24 januari naar India vloog voor een staatsbezoek, steunden bepaalde legerkringen de acties van APRA tegen de wens van de Nederlandse regering in.

De Nederlandse versie benadrukt dat KNIL en KL niet in actie konden komen tegen de aanvallers omdat RIS na de soevereiniteitsoverdracht zelf verantwoordelijk was voor het handhaven van rust en orde. De deserteurs van het KNIL droegen net als de leden van APRA geen herkenningstekens op hun uniform, zodat de Nederlandse commandant niet bevoegd was op te treden met militaire middelen. Het verlenen van militaire bijstand aan het Indonesische leger was op dat moment onmogelijk, omdat de regering van RIS daar niet om vroeg en de Nederlandse regering daarvoor dus ook geen toestemming had kunnen geven. Het was niet aan de plaatselijke bevelhebbers op eigen houtje afspraken te maken over militaire bijstand. Toen de chefstaf van de Siliwangi-divisie op het hoofdkwartier van generaal Engles aandrong op actie tegen de KNIL-muiters, stelde Engles dat hij de oprukkende troepen niet herkende als onder Nederlands bevel staande eenheden en 'dat hij dus geen bevoegdheid bezat uit eigener beweging te handelen'. De Indonesische officier moest maar bijstand vragen aan zijn minister in Djakarta.

De aanvalsmacht stootte door van Tjimahi naar Bandoeng, waar felle vuurgevechten uitbraken met een bataljon van APRIS. Westerling voerde zijn troepen niet persoonlijk aan. Hij wachtte de frontberichten af in Djakarta. Zestig man van het Indonesische leger sneuvelden bij de verdediging van politieposten, overheidsgebouwen, kazernes en hoofdkwartieren. Omstreeks twaalf uur kreeg Engles telefonisch contact met Hoge Commissaris Hirschfeld. Daarna wist Engles de aanvoerder van APRA, de Ambonese KNIL-luitenant P.E.D. Titaly, over te halen zich met zijn milities terug te trekken uit Bandoeng. Het Indonesische leger was niet bereid tot onderhandelen. Later zou blijken dat Titaly tevergeefs in afwachting was van versterking door

troepen van Darul Islam.

In de federale hoofdstad Djakarta was die ochtend de stormbal gehesen. Spoedoverleg tussen Hoge Commissaris Hirschfeld en minister-president Hatta resulteerde in afspraken over een gecoördineerde aanpak van de problemen in Bandoeng. De Nederlandse krijgsmacht zou bijstand verlenen in de vorm van luchttransport en radioverbinding. De deserteurs van het KNIL moesten zo snel mogelijk tot de orde worden geroepen. Na het bevel zich onvoorwaardelijk en met hun wapens te melden, keerden de meeste muiters diezelfde dag weer terug op hun schreden. In afwachting van hun proces werden ze in Djakarta in bewaring gesteld. De troepen van Engles controleerden Bandoeng na het vertrek van APRA, volgens de generaal om de Nederlandse gemeenschap te beschermen. Enkele uren daarna stroomden gemotoriseerde infanterie en commando's van APRIS uit Midden-Java Bandoeng binnen. Engles trok zijn troepen weer terug naar de rayons om vuurincidenten te voorkomen. Het verwijt van APRIS-kolonel Sadikin dat Engles de aftocht van APRA dekte met het verplaatsen van de Nederlandse troepen, werd weersproken door UNCI-waarnemers. Op het moment dat APRA zich terugtrok, was de APRIS-bezetting van Bandoeng nagenoeg verslagen.

In een gezamenlijk communiqué gaven Hirschfeld en legercommandant Buurman van Vreedten te kennen dat de driehonderd gedeserteerde militairen voor het overgrote deel Indonesiërs waren, die door RIS in het ongewisse werden gelaten over hun toekomst. Aangezien de regering in Djakarta nog steeds niet alle voorwaarden bekend had gemaakt waaronder KNIL-militairen toe konden treden tot het Indonesische leger, kregen velen de indruk dat ze niet welkom waren. Daardoor waren ze ontvankelijk voor agitators die opriepen tot rebellie. De Indonesische autoriteiten waren niet onder de indruk van het Nederlandse verweer. Sudarpo, lid van de Indonesische delegatie in het Amerikaanse Lake Success, zetel van de VN-Veiligheidsraad, sprak van een samenzwering tussen Westerling en Nederlandse officieren. En hij voegde daar aan toe dat Indonesië stappen zou nemen tegen Nederland bij de Veiligheidsraad of het Uniehof van Arbitrage als West-Java het toneel bleef van APRA-acties.

Voor zover de aanval op Bandoeng bedoeld was om het Indonesische leger buiten de deur te houden en daarmee de negara-status van Pasoendan te handhaven, mag van een mislukking worden gesproken. RIS maakte van de gelegenheid gebruik om korte metten te maken met federalisten binnen de regering van de deelstaat. Minister-president Anwar Tjokroaminoto, tevens voorzitter van Serikat Islam, werd gearresteerd en naar Djakarta overgebracht. Zijn pas gevormde kabinet lag onmiddellijk onder vuur van unitaristische fracties in het parlement, die een motie van wantrouwen indienden. In april 1950 werd de negara Pasoendan opgeheven. Ook twee andere leiders van Serikat Islam werden aangehouden in verband met de aanval op Bandoeng. Zij stonden in verbinding met de aanvoerder van Darul Islam, Kartosuwirjo.

Verder werden Nederlanders in hechtenis genomen die zijdelings in verband konden worden gebracht met de persoon Westerling, zonder dat duidelijk was waar ze nu precies van verdacht werden. Jaren later zaten ze nog vast in Djakarta, zonder uitzicht op een proces. Daaronder bevonden zich twee commissarissen van het Korps Algemene Politie Batavia, W. Merghart en F. Asbeck Brusse. Laatstgenoemde verklaarde tegenover een medewerker van het Nederlandse Commissariaat dat de politieambtenaren door hun leidinggevendend werden aangemoedigd alle medewerking te verlenen aan de activiteiten van APRA. Zowel hoofdcommissaris J.C. Damen als het hoofd van de inlichtingendienst M. Yasin, een Soendanees, drongen er bij hun personeel op aan bestaande rapporten over de organisatie van Westerling onmiddellijk te vernietigen. In opdracht van Yasin probeerde inspecteur Frans Najoan zoveel mogelijk collega's aan het ledenbestand van APRA toe te voegen. De korpsleiding kreeg regelmatig bezoek van de chef van de Centrale Militaire Inlichtingendienst, overste Agerbeek, die geen geheim maakte van zijn APRA-sympathie. Toen er aan de vooravond van de aanval op Bandoeng berichten binnenkwamen over het verschijnen van Darul Islam-milities, leidde dat tot geen enkele reactie. Volgens Asbeck was zelfs Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon Lovink betrokken bij het overleg tussen Agerbeek, APRA, politie en legerofficieren.

APRA bleef voor onrust zorgen. Regelmatig vonden korte maar hevige schermutselingen plaats tussen APRA-milities en Indonesische legereenheden of politie. Vooral de voormalige Nederlandse agent J.H. Van der Meulen deed daarbij van zich spreken. Voorafgaand aan de hoofdaanval op Bandoeng overviel hij samen met de gedeserteerde politieman Bolle van Beelden en een groep soldaten van het Regiment Speciale Troepen een Indonesische politiepost bij Tjillilin, twintig kilometer van Bandoeng. Een paar dagen later voerde hij weer een groep van veertig man aan die in gevecht raakte met leger en politie op weg naar de theefabriek van Marywattie in het regentschap Tjiandjur. Van der Meulen wou zijn eenheid waarschijnlijk versterken met de ondernemingswacht van Marywattie, maar die was al ontwapend door het Indonesische leger. Op 26 januari 1950 bereikte het geweld zelfs Djakarta. Tien tot de tanden gewapende en in camouflagepakken gehulde Ambonezen en Menadonezen, militairen van het Regiment Speciale Troepen, vielen een politiekazerne aan in de omgeving van Sawah Besar en gaven zich pas over toen zij geen munitie meer hadden. Later werd in hun schuilplaats aan de Kramatlaan een compleet wapenarsenaal aangetroffen.

Deze soldaten zouden in 1953 vrijgelaten worden door de Indonesische autoriteiten en voor hun eigen veiligheid naar Nederland worden overgebracht. Het merendeel van de militairen van het RST dat betrokken was bij de APRA-aanval op Tjimahi/Bandoeng, werd door de Nederlandse krijgsgeschiedenis veroordeeld wegens desertie tot maximaal twaalf maanden. Aanvoerder Titaley kreeg twintig maanden, maar was eind 1950 alweer in Nederland als lid van de Ambonese delegatie onder leiding van F.A. Aponno. Zijn manschappen zaten hun tijd uit in Nieuw-Guinea, na een korte detentie op het eiland Onrust. Daar staken zij hun warme gevoelens voor de rebellerende

Zuid-Molukken niet onder stoelen of banken. Omdat gouverneur S. van Waardenburg bang was dat de groep gestraften ging stoken in de Ambonese gemeenschap van het gebiedsdeel, werden de speciale troepen naar Nederland verscheept en daar gedemilitariseerd.

de staatsgreep van Hamid

De schietpartij in Djakarta hield verband met het groteske voornemen een aanslag te plegen op de regering-Hatta. Tijdens een zitting van de ministerraad moest een aantal unitaristen uit de weg worden geruimd om plaats te maken voor echte federalisten. Op de dodenlijst stonden minister van Defensie Hamengku Buwono, zijn secretaris-generaal Ali Budiardjo en legerleider B.M. Simatupang. De staatsgreep zou worden uitgevoerd door inspecteur Najoan, die eerst in het KNIL had gediend en als contactpersoon optrad tussen Westerling en het politiekorps van Djakarta. Er kwam niets van de snode plannen terecht. En niet alleen omdat de federale regering een paar uur eerder bijeenkwam dan op de agenda stond. Inlichtingenrapporten brachten APRIS in staat van paraatheid. Najoan was vanaf oktober 1949 actief in APRA en gaf inside information door aan zijn chef Yasin. Na het fiasco in Bandoeng was Najoan blijkbaar tot de conclusie gekomen dat het verstandiger was voortaan zaken te doen met het Indonesische gezag. Hij zou in 1953 de belangrijkste getuige zijn in het proces tegen de inspirator van de staatsgreep.

Sultan Hamid van Pontianak (Borneo) studeerde aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda, vocht met het KNIL tegen de Japanners en nam deel aan de politionele acties in de rang van luitenant-kolonel. Wegens zijn bijzondere verdiensten werd hij benoemd tot adjudant in buitengewone dienst van koningin Juliana. Tijdens de RTC was hij voorzitter van de Bijeenkomst Federaal Overleg. Daarna ging het bergafwaarts. Juist vanwege zijn banden met het KNIL en het federalisme was hij niet acceptabel voor welke belangrijke positie dan ook in RIS. De Nederlandse regering wees hem af als kandidaat voor de post van Hoge Commissaris voor Indonesië in Nederland, vanwege de politieke kloof tussen hem en het Indonesische leiderschap. Nadat hij een ambassadeurspost in Zuid-Amerika afwees, kreeg hij het ambt van minister zonder portefeuille toebedeeld. Hamid mocht voortaan zorgdragen voor het onderhoud van de regeringsgebouwen. Zijn grootste politieke tegenstander was de sultan van Djokja. Toen Hamid naar Den Haag was voor de ondertekening van de RTC-overeenkomsten, zond de minister van defensie TNI-eenheden naar daerah West-Borneo, waar Hamid de scepter zwaaide.

De verbitterde Hamid vond in Westerling een instrument om af te rekenen met de regering-Hatta. Na de staatsgreep was het de bedoeling dat Hamid minister van defensie zou worden en daarmee de strijdkrachten en politie zou controleren. Voor de rechter zou de sultan later verklaren dat hij als federalist verplicht was de constitutie van RIS te verdedigen tegen de gedwongen opheffing van deelstaten. Hij vond dat in de gegeven omstandigheden alleen mogelijk door wapengeweld. Hij schold Westerling de huid vol omdat de aanval op Bandoeng

overbodig was en APRIS alert maakte. De hoofdzaak was het uitschakelen van de unitaristische ministerraad in Djakarta. Toen de aanslag van Najoan niet doorging, speelde Westerling met de gedachte Soekarno gevangen te nemen in februari, als de president het parlement van RIS zou openen. Maar een bewakingsbataljon van APRIS maakte welke actie dan ook onmogelijk. De rol van APRA was uitgespeeld. Westerling zwierf als een anonieme dakloze door de parken van Djakarta en sliep een aantal nachten prinsheerlijk in de bijgebouwen van de residentie van generaal Buurman van Vreeden, zonder dat de legercommandant daar volgens Westerling kennis van had. Volgens andere geruchten vond hij tijdelijk onderdak bij bedienden van Hoge Commissaris Hirschfeld.

Hamid werd in maart 1950 aangehouden op verdenking van hoogverraad en samenzwering tegen het gezag. Tegelijkertijd werden zijn naaste medewerkers in hechtenis genomen. De Nederlanders Kiers en Kruythoff waren adviseurs van Hamid, maar ook ambtenaren van respectievelijk Binnenlandse Zaken en Justitie. Luitenant van het KNIL Van der Meijde was adjudant van Hamid, die op 24 januari nog steeds formeel in dienst was van het KNIL als generaal-majoor. Na verhoor en het afleggen van een belastende verklaring mochten de beide ambtenaren in januari 1951 terug naar Nederland. Uit hun getuigenis over de contacten tussen Hamid en Westerling blijkt dat de sultan op geen enkele manier betrokken was bij de aanval op Bandoeng. Het Hooggerechtshof nam deze stelling over in zijn arrest van 8 april 1953. Vóór 24 januari 1950 was er volgens het Hof geen sprake van een organisatorische betrekking tussen APRA en Hamid. De sultan was wel schuldig aan het voorbereiden en doen plegen van een opstand ten tijde van een noodtoestand. Als verlichtende omstandigheden overwoog het Hof dat Hamid teleurgesteld was over zijn 'zeer onbelangrijke positie in de regering', en dat hij hoe dan ook zijn ideaal wou verwezenlijken in de vorm van een federalistisch staatsrechtelijk bestel. Het arrest repte met geen woord over het plan om het parlement van RIS te bezetten tijdens het bezoek van Soekarno op 15 februari 1950.

In een brief aan koningin Juliana van 5 maart 1950 vroeg Hamid Haar persoonlijke bemiddeling als Unie-hoofd om een eind te maken aan de desastreuze ontwikkeling die Indonesië doormaakte. De staatsrechtelijke verhoudingen van de voorlopige grondwet waren volkomen verstoord door de machtshonger van republiek Djokja. Corruptie, terreur en machtstoeëigening door onwettige organen was aan de orde van de dag. Oost-Java dreigde ten prooi te vallen aan het communisme. Het Kabinet der Koningin stuurde de brief naar de ministerraad. Tijdens een ministerieel bezoek aan Indonesië werd de klacht van Hamid vervolgens aan kabinetsleden van RIS doorgegeven. Een dag na het vertrek van de Nederlandse delegatie werd Hamid in de kraag gevat. In april 1950 zou daerom West-Borneo opgeheven worden en aansluiting vinden bij republiek Djokja.

vlucht van Westerling

Door zijn gekonkel met Jan en Alleman was Westerling een politieke tijdbom die zo snel mogelijk van het toneel moest verdwijnen. Op 22 februari 1950 werd hij door een Catalina-watervliegtuig van de Koninklijke Marine in een rubberboot afgezet voor de kust van Singapore. Toen Kamerlid Romme vragen stelde aan de minister van Oorlog over de ontsnapping van Westerling uit Indonesië, schreef Gieben van het Nederlandse Hoge Commissariaat in Djakarta een gedetailleerd en openhartig rapport, wat door minister-president Drees als 'onhanteerbaar' werd gehouden. Gieben sprak met alle betrokkenen bij de vlucht van Westerling en maakte een reconstructie. Uit een eerder onderzoek van de legerleiding naar de houding die Nederlandse officieren aannamen tegenover de aanval van APRA op Bandoeng, kwamen zoveel kwalijke dingen aan het licht dat staatssecretaris Fockema Andreae, Hoge Commissaris Hirschfeld, generaal Buurman van Vreeden en chef-staf generale staf van het KNIL Van Langen besloten dat Westerling met spoed het land uit moest. Voor een Indonesische rechtbank zouden zaken aan het licht kunnen komen die 'veel leidende Nederlanders zowel uit het leger als uit de burgermaatschappij onmogelijk zouden maken, waardoor de toch al zo tere verhouding tussen Nederland en RIS ernstig zo niet onherstelbaar verstoord zou worden'. Bovendien was Westerling, zolang hij op vrije voeten was, een 'ernstig storende factor voor de overgang van het KNIL naar de RIS'. Liquidatie van Westerling lag voor de hand, maar werd niet echt overwogen. Volgens Fockema was de kapitein 'in vroeger tijden voor alle mogelijke zaken gebruikt en om hem af te maken nu men hem niet meer nodig had en hij lastig werd, zou niet fair zijn'.

De vlucht van Westerling werd voorbereid door overste F. Van der Veen, hoofd inlichtingen van de generale staf, nadat Westerling zich in Djakarta tot een oude bekende wendde om naar Singapore uit te kunnen wijken: overste J.J.F. Borghouts, commandant van het Regiment Speciale Troepen. Westerling werd voorzien van een vals paspoort en tienduizend gulden uit een geheim fonds van de generale staf. De betrokken militairen en ambtenaren van het Hoge Commissariaat gingen er allemaal stilzwijgend van uit dat de hoogste Nederlandse autoriteiten op de hoogte waren van de operatie-Westerling. De strafbare feiten die moesten worden begaan om het verdwijnen van de lastpak mogelijk te maken, waren blijkbaar in het landsbelang. Ondanks de sturende rol van staatssecretaris Fockema was de regering als zodanig niet op de hoogte. Pas toen de vlucht van Westerling in de pers verscheen, door een indiscretie van mevrouw Westerling tegenover een Engelse journalist, gaf Hoge Commissaris Hirschfeld tekst en uitleg aan minister-president Drees. Hirschfeld was tot dan toe in de veronderstelling dat Westerling weggewerkt zou worden zonder betrokkenheid van het leger. Want als Nederlandse militairen Westerling in handen kregen, was men formeel verplicht hem uit te leveren aan Indonesië. De sultan van Djokja had daarover geen misverstand laten bestaan. Fockema trok de verantwoordelijkheid voor het gebeurde volledig naar zich toe en was bereid de gevolgen daarvan te aanvaarden. Ondanks alle ophef bleef hij van mening dat Westerling hoe dan ook het

land uit moest.

De Indonesische regering wees naar het KNIL als de grote boosdoener. Hatta noemde het leger in ontbinding een 'voortdurende bedreiging voor rust en orde. Zolang het KNIL nog bestaat als machtsorganisatie, zal de politieke rust niet weerkeren'. De gebeurtenissen in Pasoendan leken dit te bevestigen. Nederlandse officieren gebruikten APRA als instrument om de komst van het Indonesische leger naar Pasoendan te frustreren en daarmee de federale structuur van RIS en Nederlandse belangen in de regio te beschermen. Als deze officieren alleen op eigen initiatief handelden, waren zij na het onderzoek van de legerleiding ongetwijfeld voor de krijgsraad geslept. Overste Cassa en generaal Engles gingen met de 7 december-divisie terug naar Nederland, terwijl Engles in december 1949 nog op de nominatie stond voor het bevel over de Nederlandse Militaire Missie voor Indonesië. Zijn aandeel in de derde politionele actie maakte dat politiek onmogelijk.

Wat Hatta eigenlijk wou zeggen, was dat Nederlandse betrokkenheid bij de Indonesische politiek zou voortduren totdat het KNIL was opgeheven. Indonesië had er dus alle belang bij zo snel mogelijk werk te maken van de vrijwillige overgang van Indonesische KNIL-militairen naar APRIS. Tevens moest Nederland in staat worden gesteld de resterende militairen als burger naar hun plaats van herkomst binnen Indonesië te brengen. Maar kon de harde kern van het KNIL, die zo lang aan de zijde van de kolonisator gevochten had tegen het Indonesische verlangen naar eenheid en onafhankelijkheid, wel loyaal zijn aan het leger dat het zo fel bestreden had en nog steeds als zijn tegenstander beschouwde? Of zouden Ambonese, Menadonese en Timorese eenheden een vijfde colonne gaan vormen binnen APRIS die in werkelijkheid zijn orders kreeg van Nederland en Indonesische federalisten? Het was dit soort overwegingen die in de weg stond van een snelle en ondubbelzinnige bekendmaking van alle voorwaarden waaronder Indonesische KNIL-militairen konden overstappen naar APRIS.

De Nederlandse verwachting dat het Indonesische gedeelte van bestaande KNIL-eenheden na de soevereiniteitsoverdracht grotendeels ter plaatse kon blijven als veiligheidstroepen van APRIS, waarbij de Indonesische KNIL-militairen alleen andere distinctieven op hun uniform hoefden te dragen, kwam door het wantrouwen van de unitaristische leiders bedrogen uit. Dat was in Pasoendan het geval, maar zeker ook in deelstaat Oost-Indonesië, waar Ambonese en Menadonese KNIL-soldaten zich roerden toen hun status als regionale veiligheidsmacht in gevaar kwam door de komst van APRIS-bataljons uit Java.

1B. CELEBES

Het zelfbeschikkingsrecht van artikel 2 Overgangsovereenkomst leek met name geschreven voor bepaalde gebieden van Negara Indonesia Timur (deelstaat Oost-Indonesië), zoals Minahasa in het noordoosten van Celebes. Vóór de soevereiniteitsoverdracht bestond daar een sterke politieke stroming (TWAPRO, Twaalfde Provincie) die zich uitsprak voor het behoud van een speciale band met Nederland, terwijl de partij KKM naar een grotere autonomie streefde voor Minahasa binnen Indonesië. Een andere Oost-Indonesische regio of daerhaer, de overwegend christelijke Molukken met Ambon als het belangrijkste centrum, stond bekend als recruiteringsgebied voor soldaten, onderwijzers en ambtenaren. Ambonese KNIL-militairen hadden een groot aandeel in de koloniale bezetting, onderwerping en pacificatie van de buitengewesten, streken tegen de Japanse bezetters en vochten zij aan zij met Nederlandse dienstplichtigen tegen TNI, pemoeda's en Indonesische guerrilla's. Ambonezen stonden er om bekend dat zij verknocht waren aan het Nederlandse vorstenhuis. Toch bestond er in de Molukken vóór de gebeurtenissen van april 1950 geen afgetekende afscheidingsbeweging die zich tegen de eenheidsstaat keerde. Sterker nog, de unitaristische PIM kon op een flinke aanhang rekenen.

In Oost-Indonesië raakte de opheffing van het KNIL meer dan elders onlosmakelijk vervlochten met de strijd tussen unitaristen en federalisten. Na de aanval van APRIS op Bandoeng, waar KNIL-officieren en rebellerende manschappen bij betrokken waren, overheerste de opvatting bij Indonesische leiders dat het KNIL in wezen nog steeds was gekant tegen Indonesische onafhankelijkheid. De eenheidsstaat kon pas worden gerealiseerd als het Nederlands-Indische leger van het politieke toneel verdween. In afwachting van hun demobilisatie of overgang naar APRIS verzamelden Indonesische KNIL-militairen zich met hun gezinnen in rayons bij Menado, Makassar en Ambon. Anders dan op Java werden deze kampementen niet beveiligd en afgezonderd door een buffer van dienstplichtigen van de Koninklijke Landmacht. Op Ambon was dat geen probleem. De eerste Ambonese eenheden van het Regiment Speciale Troepen die zich daar in januari 1950 meldden, hadden alleen af te rekenen met provocaties van kleine groepjes nationalistische jongeren die overmoedig en baldadig de confrontatie zochten. Maar in de omgeving van Makassar zou het KNIL al snel te maken krijgen met agressie van unitaristen, guerrilla's en APRIS.

Evenals in Pasoendan werd het federalisme op Celebes en Ambon gevoed door een afkeer van centraal-Javaanse overheersing. Het was door de ontwikkelingen in andere deelstaten duidelijk dat het Indonesische leger een machtsinstrument was van politieke krachten die verlangden

naar een eenheidsstaat onder aanvoering van Djokja. In december 1949 bezocht de sultan van Djokja in zijn functie als veiligheidscoördinator Oost-Indonesië. De regering van Negara Indonesia Timur gaf daarbij te kennen bezwaar te hebben tegen de komst van APRIS-troepen als die van elders werden aangevoerd, en de aanwezige KNIL-eenheden na hun overgang naar APRIS te willen gebruiken als veiligheidsmacht. Andere troepen waren pas welkom na goedkeuring van de Oost-Indonesische regering. De sultan ging daarmee akkoord. Een territoriaal commando werd ingesteld onder leiding van overste Mokoginta van APRIS. Mokoginta zag in dat het sturen van vreemde troepen politiek gevoelig lag. Als minister van Defensie kwam de sultan van Djokja na de avonturen met APRA en het KNIL in Pasoendan terug op zijn schriftelijke belofte en stuurde het bataljon-Worang naar Makassar om druk te zetten op het KNIL en de federalistische regering van Diapari, die in maart was aangetreden.

De spanningen tussen Oost-Indonesische federalisten en unitaristen kreeg bovendien een extra impuls door rivaliteit tussen feodale zelfbestuurders. De sociale revolutie die met name op Sumatra genadeloos afrekende met de stand van aristocratische landheren, was tot dan toe voorbij gegaan aan Celebes. De meeste radja's zagen het voortbestaan van de negara als een onmisbare voorwaarde voor het handhaven van hun eigen positie en status. De federalistische radja van Bone, tevens hoofd van de daerah Zuid-Celebes, Andi Papateng, genoot het grootste aanzien onder de bevolking. Zijn rivaal uit Goa, koos daarom voor de unitaristische partij Kesatuan. Het binnenland van zuid-Celebes werd beheerst door rivaliserende groepen guerrilla's die zich van God noch gebod iets aantrokken.

Op 17 maart 1950 vond een grote demonstratie plaats in Makassar voor een snelle opheffing van de deelstaat Oost-Indonesië. Het wankelende kabinet-Diapari steunde vooral op de federalistische Fraksi Progressif, geleid door de grootgrondbezitter Andi Massarapi, een familielid van de radja van Bone. De stemverhouding in het Oost-Indonesische parlement was afhankelijk van de middenpartij Kerakjatan, die vooralsnog vasthield aan de bepalingen van de federale grondwet. Onder het bewind van C. Soumokil, eerst minister van justitie en later procureur-generaal, verdween de ene unitarist na de andere in het gevang. Op 17 april 1950, toen de troepenmacht van APRIS op het punt stond te debarkeren, besloot de regering-Diapari alle leden van twee unitaristische jeugdorganisaties vast te zetten omdat zij gevaarlijk werden beschouwd voor de rust en orde.

de rebellie van Azis

De overgang van het KNIL naar APRIS haperde door het wederzijdse wantrouwen tussen de voormalige oorlogvoerenden. De KNIL-militairen voelden zich over het algemeen 'stiefmoederlijk' behandeld door de regering van RIS, omdat de uitvoering van bestaande